

ДІЛОВА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА КИЄВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано архівну документацію Києва другої половини ХІХ — початку ХХ ст. як джерело дослідження музичного середовища міста. Продемонстровано можливості її використання для вивчення музичного середовища Києва. Охарактеризовано приклади різних видів ділової документації: звіти, скарги, справи щодо клопотань про дозволи на виконання пісень українською мовою, постановку вистав, проживання в Києві євреям-музикантам тощо.

Ключові слова: музичне середовище, Київ, ділова документація, джерела.

Olha Musiiachenko

BUSINESS DOCUMENTATION AS RESEARCH SOURCE OF KYIV MUSIC ENVIRONMENT IN LATE 19 — EARLY 20 c.

The results of the study of Kyiv music environment in the late 19 — early 20 centuries are presented through the analysis of business documentation. The peculiarities of researching the music environment of cities and the experience of using different types of sources when studying the music environment have been examined. The study of archival documents of Kyiv of this period allowed us to determine the specific components of the music environment of the city that were presented in the business documentation in late 19 — early 20 centuries. Our main source is data taken from archival institutions of Kyiv. We have identified blocks of data that reflects the conditions and tendencies of the city's music life, such as the influence of government policies and censure restrictions on music and concert life and the formation of a contingent of musicians, the coexistence of old guild organization and new global trends in professional music making. The place of guilds in the music environment of Kyiv of late 19 century has been determined. Examples of applications for permission to perform songs in Ukrainian on the open stages of Kyiv and the reasons that prompted the performers or the administration of institutions to ask for such permits have been shown. Restrictions on residence in Kyiv that existed for Jewish musicians and Jewish entrants to music schools in Kyiv, as well as the reasons for the refusals have been presented. Data from reports and programs of educational institutions has been analysed. There are also examples of cases that illustrate the individual episodes of music life and allow to vividly recreate the atmosphere of the city at that time, such as an anonymous complaint of Kyiv citizens about the "obscenities" that took place in the Chateau de Fleur Garden and the Apollo Variety Theater, etc.

Key words: Kyiv music environment, late 19 — early 20 centuries, business documentation.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019

© Мусяченко О., 2019

Стрімка урбанізація, збільшення ролі міста у сучасному світі обумовлюють актуальність дослідження мистецького середовища міста, зокрема — в історичній ретроспективі. Друга половина ХІХ — початок ХХ ст. — якісно новий етап у розвитку музичного середовища вітчизняних міст, де проявлялися як глобальні тенденції світового музичного життя, так і специфічні історичні та соціокультурні умови розвитку регіону. Музичне середовище Києва цього періоду — яскравий тому приклад. Тут, поряд з глобальними «трендами» музичного життя, виявилися унікальні київські риси, що стали наслідком

соціокультурних та геополітичних обставин розвитку міста.

Ділова документація, що містить змістовну інформацію про різні аспекти музичного життя міста, є одним з найважливіших джерел його дослідження. Попри наявність студій про різні аспекти музичного середовища Києва другої половини ХІХ — початку ХХ ст., потенціал ділової документації для його характеристики розкритий фрагментарно. Зокрема, було здійснено аналіз окремих аспектів проблеми у низці статей за 2016 р. (Мусяченко О.С., 2016).

Мета статті — охарактеризувати потенціал ділової документації як джерела дослідження

музичного середовища Києва другої половини XIX — початку XX ст.

Основою для розгляду стали архівні документи, що містяться у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві та Державного архіву м. Києва, а саме: ділова документація (звіти, скарги; справи щодо клопотань про дозволи на виконання пісень українською мовою, постановку вистав, проживання в Києві євреям-музикантам тощо). Ці документи доволі різнопланові та дозволяють охарактеризувати потенціал ділової документації як джерела дослідження різних аспектів музичного середовища міста.

Ділова документація є цінним історичним джерелом, вона містить конкретні статистичні дані, дати, прізвища. Але навіть такі документи не завжди позбавлені суб'єктивності (що також може становити окремий інтерес для дослідника). Наприклад, клопотання («ходатайство») київського єврея Гузика щодо влаштування вистав німецькою мовою пропонувалося відхилити, оскільки усі учасники трупи — євреї, і це дало привід припустити (!), що вистави будуть мати єврейський жаргон¹. Ця справа зберігається у 442 фонді Канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора Центрального державного історичного архіву України у місті Києві (далі — ЦДІАК України. — О. М.).

У згаданому 442 фонді міститься багато цікавих справ, пов'язаних із музичним життям Києва: дозволи на проведення та постановку вистав і концертів (з яких дізнаємося про кількість концертів, їх тематику, місця проведення, прізвища, громадянство організаторів і виконавців); на організацію музичних вечорів; скарги; дозволи на відкриття музичного училища; дозволи на проживання в Києві музикантам або «абітурієнтам» музичних шкіл єврейського походження, котрі традиційно складали вагомий відсоток київських оркестрантів; інформація щодо кількості магазинів і типографій; щодо заснування музичних товариств.

Справи про дозволи на виконання пісень та постановку вистав українською мовою ілюструють вплив урядової політики на музичне життя Києва й ситуацію, в якій опинилися українськомовні виконавці після ухвалення Валуєвського циркуляру та Емського указу. Останні наштотували не лише на критику інтелектуалів та відомих

мистецьких діячів, а й на нерозуміння серед киян, виконавців пісень на сценах київських театрів і концертних залів.

Наведемо як приклад клопотання, подане у 1880 р. дворянкою Меланією Загорською. Вона звернулася до канцелярії генерал-губернатора з проханням дозволити їй виконувати українські народні пісні на концертах: «Оставшись вдовою с пятью малолетними сиротами, без всяких средств к жизни, я шестнадцать лет снискивала себе пропитание единственным, данным мне от Бога талантом — моим голосом. Живя среди народа, населяющего южные окраины России, я изучила его песни и исполняла их с успехом во многих городах... В последнее время администрация воспретила исполнять публично народные южнорусские песни и тем лишила меня единственного и последнего моего заработка»². Як один з аргументів Меланія наводить погане володіння російською мовою: «Не зная ничего, кроме южнорусских песен, владея худо даже выговором великорусским, я административным стеснением поставлена в крайнее, отчаянное положение»³ (прохання задоволено не було).

Аналогічних звернень доволі багато, коло осіб та установ, які зверталися по дозволи також досить широке: від корифеїв українського театру до адміністраторів розважальних парків. Серед українських труп, що клопоталися про дозволи на постановку вистав українською, значна кількість звернень від імені Михайла Старицького: «...уполномоченного Товарищества артистов Садовского и Заньковецкой, потомственного дворянина Михаила Петровича Старицкого»⁴; «...Сняв у г-жи Сетовой на время от 2-го апреля будущего 1895 года Городской театр, честь имею почтительнейше просить Ваше Сиятельство, разрешит, по примеру прошлых годов, ряд русско-малорусских спектаклей для труппы г-жи Заньковецкой... »⁵ та від імені Миколи Садовського: «Имею честь покорнейше просить разрешения Вашего Сиятельства продлить в г. Киеве русско-малорусские спектакли до 20-го числа сего мая 1894 года, т.е. еще на семь, сверх уже разрешенных Вашим Сиятельством, спектаклей»⁶.

Не поодинокими були також клопотання про виконання пісень на сценах розважальних

² ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 533. Спр. 230. Справа за клопотанням дворянки Меланії Загорської, що проживає в м. Києві від 14 грудня 1880 р. про дозвіл їй співати в концертах південно-російські пісні. 1880. Арк. 1.

³ Там само.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 844. Спр. 172. Справа з клопотаннями різних осіб про дозвіл їм на сцені театрів вистав користуватися малоросійським наріччям, а також пісень, куплетних розспівів та естрадах літніх сцен. Арк. 3.

⁵ Там само. Арк. 58.

⁶ Там само. Арк. 27.

парків та садів. Наприклад, Петро Нацилевич просив дозволу співати та читати «малоросійською» мовою в Києві на сцені саду «Тіволі»⁷ (1894, прохання задоволено лише щодо пісень); Микола Шевелюхін — виконувати разом із дружиною «малоросійські» пісні у парку «Ермітаж» (1894, дозвіл отримано)⁸; директорка саду «Шато-де-Флер» Лідія Гусева-Гюманс — трупі із 7 чоловік, а також куплетисту Ключко-Даньському та його дружині виконувати українські пісні на сцені відкритого театру в саду «Шато-де-Флер»⁹ (1894).

Щоправда, розважальні заклади іноді фігурують і в доволі «скандальних» справах. Наприклад, у 1911 р. надійшла анонімна скарга на адміністрацію театрів «Шато-де-Флер» і «Аполло» через розпусту в закладах й експлуатацію хористок і співачок¹⁰. Мова, зокрема, йшла про брутальні порушення з боку керівництва театру «Аполло», де під вивіскою закладу, начебто, сімейного типу в кабінетах відбувалася цілковита розпуста, дирекція наказувала співачкам послуговуватися більше алкогольними напоями, «лишь-бы для буфетной пользы разорять попавшихся им в лапы кутил. Для этой же цели, пресыщения певичы вином, обяваны таковое разливать по полу и в салфетки»¹¹. Важко сказати, чи були правдивими звинувачення, але перевірка таких порушень не виявила, зробивши висновок, що театр «Аполло» навряд чи можна вважати трактиром низької якості, хоча і назва «сімейного театру вар'єте» до нього також мало пасує¹².

В окрему групу ми виокремили справи щодо дозволів євреям-музикантам мешкати в Києві. Іноді музиканти клопоталися особисто, а іноді за них вболівав власник закладу. Наприклад, власник театру «Олімп» Гавриїл Костянтинович Константінов просив дозволу жити в Києві для музиканта Герша Менделєва Бесермана, котрий служив у театрі¹³; староста артільного товариства ресторану «Метрополь» просив за музиканта Моїсея Борисовича Фенкельштейна, який грав у ресторані у складі румунського оркестру¹⁴; керівник театру «Електро-Біограф» — за єврея-музиканта Карпа Аврум-Боруха¹⁵; директор опереточної трупи театру «Бергоньє» клопотався про дозвіл

для 22 євреїв¹⁶ (всього в театрі «Олімп» на той час працювало 6 євреїв, у театрі «Шато-де-Флер» — 8, а в міському театрі — 26).

Для «осіб єврейського походження» існували обмеження щодо вступу до навчальних закладів¹⁷. Наприклад, для навчання у Музичному училищі Російського музичного товариства всі особи мали надавати дозвіл на право мешкати у Києві. Матеріали 442 фонду налічують багато справ про дозволи на проживання в Києві, а також — нормативно-правові акти, що регламентували вступ євреїв до музичних навчальних закладів¹⁸. Наприклад, справа з клопотанням єврея Генріха Аврумова Любомирського щодо проживання в Києві з метою навчання в Київському музичному училищі грі на гобої. До цього він 6 років навчався в Московській консерваторії, але не закінчив її повний курс зі спеціального інструменту — арфи. Київська влада йому відмовила у праві мешкати в Києві через те, що «музыкальные способности Любомирского не были признаны советом училища особо выдающимся». У відмові зроблено також припущення, що Любомирський прагнув вступити до Київського музичного училища лише з метою отримати право мешкати у Києві¹⁹.

Узагальнивши на основі матеріалів 442 фонду статистичну інформацію щодо кількості музичних магазинів у місті, ми дізналися, що в 1888 р. у Києві було чотири музичні магазини: Івана Будкевича (Прорізна вулиця, будинок 4), Гінтера і Малецького (Хрещатик, будинок 5), Ідзіковської (Хрещатик, будинок 29), Корейво (Хрещатик, будинок 35)²⁰. Останні три були об'єднані з книжковими магазинами, а магазин Івана Будкевича торгував виключно музичною літературою (ноти, партитури творів тощо)²¹.

Окремо було виділено справи, що стосуються музичних навчальних закладів. З кінця XIX ст. у Києві значно збільшилася кількість приватних музичних шкіл та училищ. Серед матеріалів 442 фонду знаходимо справи щодо дозволів на відкриття шкіл, їхні статuti, дозволи на організацію концертів тощо. Наприклад — матеріали щодо училища Марії Каєтанівни Носової (Лесневич-Носової). З документів ми дізналися, що Марії Каєтанівни на момент подачі клопотання про дозвіл на відкриття училища було

⁷ Там само. Арк. 32

⁸ Там само. Арк. 23.

⁹ Там само. Арк. 40.

¹⁰ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 641. Спр. 622. Справа за скаргою мешканців м. Києва на адміністрацію театрів Шато і Аполло через допущення там розпусти та експлуатацію хористок та співачок. 1911–1912. 28 арк.

¹¹ Там само. Арк. 5.

¹² Там само. Арк. 22.

¹³ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 638. Спр. 54. Справа про дозвіл євреям-музикантам, артистам та ін. жити в м. Києві. Арк. 5.

¹⁴ Там само. Арк. 9.

¹⁵ Там само. Арк. 29.

¹⁶ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 638. Спр. 54. Справа про дозвіл євреям-музикантам, артистам та ін. жити в м. Києві. Арк. 39.

¹⁷ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 622. Спр. 114. Справа про порядок вступу євреїв до Київського музичного училища. 1892–1908. 99 арк.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. Арк. 3–4.

²⁰ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 542. Спр. 99. Справа за рапортом Інспектора Типографій та т.п. закладів зі звітом за 1888 рік. 1889–1899. 42 арк. Арк. 4.

²¹ Там само. Арк. 21.

27 років, що вона спадкова дворянка, закінчила Київське музичне училище, у 1890 р. — Санкт-Петербурзьку консерваторію зі званням «вільного художника», давала приватні уроки музики, жила «при матері», дворянці Ользі Лесневич (яка утримувала приватний жіночий пансіон), дітей не мала, в політичній «неблагонадійності» звинувачена не була²². Зі статуту довідалися типову інформацію: право влаштовувати музичні вечори, умови вступу, предмети викладання тощо.

Інформативні справи щодо вивчення музичного середовища Києва наявні у 692 фондів Київського округу шляхів сполучення (матеріали про організацію театру на кораблі)²³; у фондів 127 Київської духовної консисторії (справи, пов'язані з організацією духовних концертів); у фондів 169 Києво-Михайлівського Золотоверхого чоловічого монастиря у м. Києві (прохання студента Університету св. Володимира про дозвіл співати в монастирському хорі («за квартиру и стол»); у фондів 295 Київського тимчасового комітету у справах друку (справи, пов'язані з організацією просвітницьких заходів, друком їхніх матеріалів тощо).

Роботу Київських навчальних закладів і підприємств та Київського музичного цеху розкривають документи, які знаходяться у фондах Державного архіву міста Києва (далі — ДАК. — О.М.): фонд 274 Опису майна товариства «Екстрафон», фонд 297 Київської Консерваторії (документи укладених контрактів із викладачами, прохання осіб про прийом в Консерваторію, статистичні відомості про тих, хто навчається), фонд 176 Київського музичного училища (статистичні дані щодо училища, розклад занять і журнали викладачів, звіти, навчальні плани та програми, інструкції, листування адміністрації, прохання учнів, матеріали щодо організації курсів церковного співу).

Київське музичне училище було відкрите у 1868 р. за ініціативи Імператорського російського музичного товариства (далі — ІРМТ. — О.М.), коли наявність у Києві професійних музикантів потребувала відкриття оперного театру та влаштування постійних концертів заснованим у 1863 р. Київським відділенням ІРМТ.

Інформативним для відтворення особливостей тогочасного музичного середовища ми вважаємо фонд 336 Київського музичного цеху. Хоча роль музичних цехів у досліджуваній період була вже значно меншою, ніж у попередні епохи, їхні традиції та устрій були ще досить відчутними у музичному житті Києва. Київський музичний цех ще контролював якість і «правомірність» надання

музичних послуг. Серед матеріалів ДАК збереглися справи кінця 1860-х зі скаргами учнів та боротьбою з «несанкціонованим» цехом виконавством. Зокрема, у 1869 р. майстри музичного цеху на чолі зі старостою музичного цеху Антоном Легезою розбирали скаргу учня Шолковенка на майстра Золотаренка й ухвалили, що Золотаренко неякісно надавав Шолковенку освітні послуги: «нашли что Шолковенко действительно плохо научен музыкальному искусству, условие по между матерью Шолковенка и Золотаренком заключено незаконно на семь лет и потому постановили: ученика Шолковенка от мастера Золотаренка отобрать и отдать в доучение другому более благонадежному и рачительному мастеру, Условие заключенное помежду матерью и Золотаренком считать уничтоженным, с тем чтобы Золотаренко более претензии к Шолковенку, а равно Шолковенку к Золотаренку не имел»²⁴.

Той самий староста музичного цеху Антон Легеза у 1869 р. скаржився на музиканта, який грав в одному з публічних будинків Києва без дозволу музичного цеху і на зауваження Легези відповів бійкою: «При проверке мною согласно распоряжению Ремесленной Управы музыкантов я открыл, что отставной солдат Иванов занимается в плоской части в одном из публичных домов производством музыки, на что, как бы следовало, не имеет от Управы или от цеха Мастерского или подмастерского свидетельства, о чем я уже несколько раз предупреждал его, но вопреки моему предупреждению он не оставлял производить музыку и не хочет взять Свидетельство, основываясь на том, что отставные солдаты не обязаны брать Мастерских свидетельств, а вчерашнего числа при проверке мною музыкантов я зашел в тот дом, где он производит музыку, начал ему говорить о том же, но он стал меня ругать самыми обидными словами, почему я из помощником моим и бывшими со мною полицейскими солдатами хотел его взять с инструментом и представить в Управу, то он ударил меня в лицо рукой и покусал мне руки. В таком виде я явился в местную часть заявить об этом, находя себя крайне обиженным поступком солдата Иванова, я представляю при сем его инструмент, покорно прошу Ремесленную Управу поступить с ним за самоуправное производство музыки по Ремесленному Уставу, а за нанесение мне ругательств и побоев донести по принадлежности Старшины»²⁵.

Однак до початку ХХ ст. роль музичного цеху в мистецькому житті Києва неухильно зменшувалася. Поряд із традиційною музичною цеховою організацією в процесі глобалізації у Київському

²² ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 622. Спр. 439. Справа за клопотанням Марії Носової про дозвіл їй відкрити в м. Києві музичне училище. 1892–1900. 30 арк.

²³ ЦДІАК України. Ф. 692. Оп. 46. Спр. 13. Справа за клопотанням Лінделя Маховеера про дозвіл облаштування плавучого електро-театру. 1910. 15 арк.

²⁴ ДАК. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 80. Посвідчення, постанови, рапорт, скарги учнів. Арк. 88.

²⁵ ДАК. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 80. Посвідчення, постанови, рапорт, скарги учнів. Арк. 17–18.

музичному середовищі поступово починали домінувати модерні тенденції.

Отже, ділова документація, яка зберігається в архівних установах Києва, містить багато важливої інформації про музичне середовище Києва другої половини XIX — початку XX ст. Здебільшого це дозволи на проведення концертів, постановку вистав, виконання пісень українською мовою, проживання євреїв у Києві; статuti навчальних закладів, навчальні плани та програми; звітна документація тощо. Серед широкого масиву інформації можна відшукати багато цінного фактажу й статистичних даних. Хоча

різні складники музичного середовища Києва непропорційно відображені в офіційно-діловій документації, можна виокремити блоки інформації, що віддзеркалюють такі умови та тенденції музичного життя міста, як вплив урядової політики й цензурних обмежень на музично-концертне життя (заборона на виконання українських пісень після ухвалення Валуєвського циркуляру та Емського указу), формування контингенту музикантів (обмеження для євреїв на проживання в Києві), співіснування старої цехової організації та нових глобальних тенденцій професійного музичування.

ДЖЕРЕЛА

1. Мусіяченко О.С. Дослідження образу музичного життя Києва другої половини XIX — початку XX ст. на сторінках друкованих джерел. *ScienceRise*, 2016. № 9(1). С. 23–31.
2. Мусіяченко О.С. Музично-концертне життя Києва у кінці XIX ст. на сторінках газети «Жизнь и искусство». *Гілея*, 2016. Вип. 111. С. 29–33.
3. Мусіяченко О.С. Відомості про музичну освіту киян на сторінках газети «Жизнь и искусство» (1893–1898) як джерело дослідження музичного середовища міста. *Грані*, 2016. № 7 (135). С. 124–130.
4. Мусіяченко О.С. Газети як джерело дослідження музичного життя Києва кінця XIX — початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2016. Вип. 46. С. 51–54.

REFERENCES

1. Musiiachenko, O. S. (2016). Doslidzhennia obrazu muzychnoho zhyttia Kyieva druhoi polovyny XIX — pochatku XX st. na storinkakh drukovanykh dzherel. *ScienceRise*, 9(1), 23–31 [in Ukrainian].
2. Musiiachenko, O. S. (2016). Muzychno-kontsertne zhyttia Kyieva u kintsi XIX st. na storinkakh gazety «Zhizn i iskusstvo». *Hileia*, 111, 29–33 [in Ukrainian].
3. Musiiachenko, O. S. (2016). Vidomosti pro muzychnu osvitu kyian na storinkakh gazety «Zhizn i iskusstvo» (1893–1898) yak dzherelo doslidzhennia muzychnoho seredovyscha mista. *Hrani*, 7 (135), 124–130 [in Ukrainian].
4. Musiiachenko, O. S. (2016). Hazety yak dzherelo doslidzhennia muzychnoho zhyttia Kyieva kintsia XIX — pochatku XX st. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*, 46, 51–54 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 28.09.2020.